

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

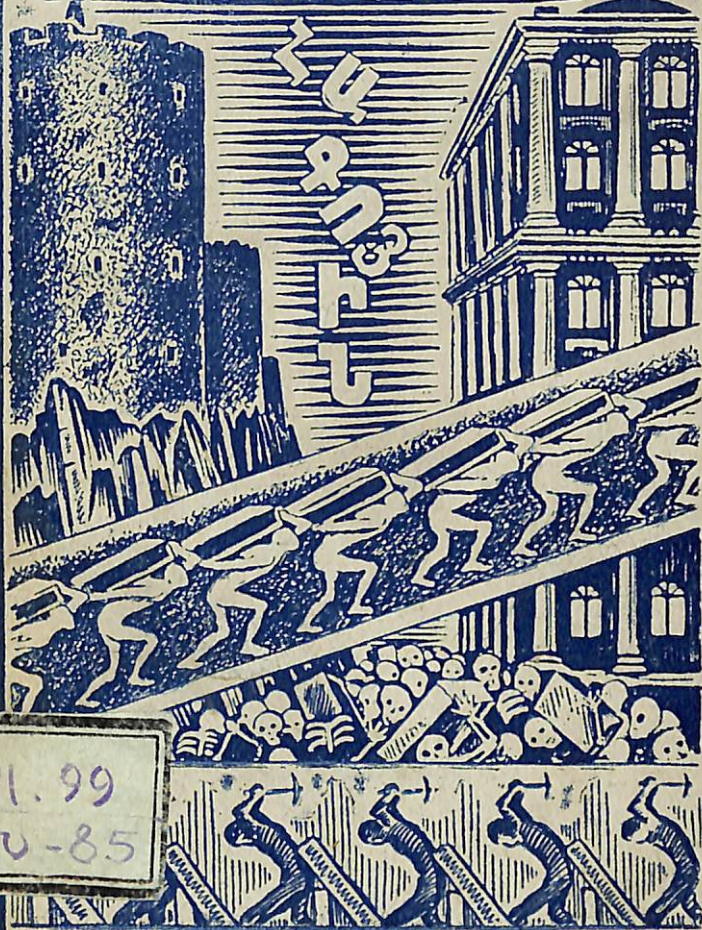
Adapt — remix, transform, and build upon the material

192

ՏԻԳՐԱՆ

ԽԱՌԱԿՆԻ

ՆԱՄԱԿ

891.99

10-85

19 NOV 2011

№ 8 «Կարմիր Ձիւժոր»-ի գրադարանի № 8

1.99

-85

ՏԻԳՐԱՆ ԽՈՐՈՒՆԻ

Ն Ա Մ Ա Կ

Հ Ա Գ Ո Յ Ի Ն

Ղ ա ր ա ֆ ի ի ա ա

1927

13 MAY 2013

34814

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԱԴՄԻՆԻՍՏՐԱԿՐԱԿՆԵՐԻ
ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԵՐԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԱԴՄԻՆԻՍՏՐԱԿՐԱԿՆԵՐԻ
ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԵՐԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆ ԱԴՄԻՆԻՍՏՐԱԿՐԱԿՆԵՐԻ
ԿԵՆՏՐԱԼ ԿԱԶՄԵՐԻ

24297.59

Հայաստանի Հանրապետության բաժանմունք

Պատ. № 422 Տիրած 3000 Գրանդավար № 146 ա

ՆՐԱՆՑ ՔՅՈՇՔ ՈՒ ՍԱՐԵՔԻ ՅԵՎ
ՏՈՒՆ ՈՒ ՏԵՂԻ ՄԱՍԻՆ

№ 24297.59

Յես նրանց չեմ տեսել կենդանի, նրանք ի-
հարկե հիմա չկան:

Բայց յեւ յեղա հրանց «տան»-ը:

Սիրելի Հագո!

«Տանը» վոր ասում եմ, դու չհասկանաս
թե մեր տները իման ինչ վոր տուն եմ մտել
և դրա համար պիտի գլուխդ ցավալցնեմ, դրեմ
դրա մասին, չե՛, յեթե եղպես լինեմ, յես ըսկի
յեւ չեյի գրի:

Մեր աների թիվը ենքան անհամար է, են-
քան հասարակ են նրանք, վուր դու յես ապրում
նրանց մեջ, դու լավ ծանոթ ես նրանց և կա-
րող ես անգամ քու մասաների վրա հաշվել նը-
քանց «գույքն» ու «կարողությունը»:

Ձեռն հիշում, վոր յերբ պատահում եր հա-
վար եր ընկնում ու դիմում եյինք փախուստի,
կարողանում եյինք մեր շախկն առած փախցը-
նել եդ ամբողջ («գուլքն») ու «կարողությունը»:

Այդպես եր մեր տունը: Այդպես էլինք մենք:

Այդպէս չէ նրանց «սուռն ու տեղը»: Այդպէս չեն յեղել նրանք:

Նրանք ապրել են դղյալներում, ապարանքներում և ամրոցներում: Նրանց ճակատը յերբեք և յերբեք չի քրտնել և ձեռքերն են մեր սարի ձնից ել ճերմակ են մնացել:

Հասկացա՞ր մի բան: Լավ, մեր լեզվով ասեմ:

Նրանք քյոշք ու սարեքում, բաղ ու բաղչեքում են նստել ու յելել: Կերել են ու խմել արծաթե ու վոսկե ամաններում, հարբել են ու մրսփել տպրշումի մեջ և միայն... ստորագրություն դրել:

Յես վախենում Հագո ջան, քեզ թվա, թէ յես Մեծ Նանի հեքիաթներից պիտի պատմեմ: չէ, ջանը՛մ, յես քեզ պիտի դրեմ այն ամենի մասին, ինչ վոր տեսա նախկին Պետրոգրադ քաղաքում:

Պետրոգրադը հիմա բոլշևիկների քաղաք է և կոչվում է Լենինգրադ: Ես քաղաքի բանվորները շատ գործ են կատարել իմ, քո և շատ մարդկանց ազատագրության համար: Լենինը շատ եր սիրում այդ բանվորներին. պարծանք եր համարում նրանց մեջ ապրել ու աշխատել և նրանց համար ջան մաշել:

Բայց առաջ, յերբ ուս թագավորների կամքն եր իշխում եդ քաղաքում, նա կոչվում եր Պետրոգրադ—Պետրոս Մեծ Թագավորի քաղաք:

Պետրոգրադի միջով անցնող Նեվա գետի մի ափին, կանգնած է ուս թագավորների քյոշքը: Նեվա գետի մյուս ափին, ուղիղ քյոշքի դիմաց, նստած է մուսյլ ու ահարկու, մի մեծ գերեզմանի նման—Պետրոպոլիտսկի բերդը:

Մոտ 300 տարի յե նրա ուսերին նստած: 300 տարի նա ճրագներ է մարել, կյանքեր է վթացրել և նրա բորբոսնած գրկում, քանի սիրտ է մզլել, ո՞ քանի...

Հազարավոր ճորտ գյուղացիներ են աշխատել այդ բերդի կառուցման համար:

Պետրոս Մեծ Թագավորը հրամայել է բոլոր ազատագրկիածներին, խեղճերին ու ճշմարտներին մտրակի տակ բանեցնել:

Հազարավոր թշվառ մարդիկ հող ու քար են կրել շատ հեռուներից, այդ հսկա գերեզմանի հիմքը դնելու համար:

Յեվ անթիվ թշվառներ ու ճորտեր, իրենց արյունի գնով, կառուցել են մահասառսուռ կամերաներ, մութ ու ցուրտ կարցեր: Ներ, վոր հետո, իրենց լավագույն, հեղափոխական զավակների կյանքը խամրի եղտեղ:

Թագավորների ձմերային քյոշքի դիմաց ե կանգնած այդ բերդը:

Տարիների սև հուշարձանը՝ անթիվ և անահուն հերոսների գերեզմանը: Տասնյակ տարիներով են նստել եղբերդու՜մ Կարակոզովը, Նեչայեվը, Չերնիշևսկին և ուրիշ շատ և շատ հեղափոխության զինվորներ:

Պատմում են, թե յերբ այդ բերդում նրատաճներից մեկը հարցրել է, — յերբ կազատվեմ, — ինչ վոր մեկը չարախինդ պատասխանել է. — Այստեղ յեկոյները կամ խելագարվել են, կամ ինքնասպան յեղել: Կամերանների դուռը շատ քիչ մարդկանց առաջ է բացվել:

Բանդարկվածները եղբերդու՜մ անուն չունեյին, նրանց բերելու ժամանակ արձանագրվում էր. — «Եկավ մի անհատ». խելագարվելուց կամ ինքն իրեն զգելուց հետո, արձանագրվում էր. «դուրս գրվեց մի անհատ»:

— Նրանց կենդանի՝ պիտի թողել, նրանց մասին չ'պիտի դիտենա և վո՛չ վո՛ք, նրանք անուններ չունեն իմ թղթերում»:

Այսպես է հրամայել բերդի դիմաց կանգնած քյոշքի տերը:

Յեվ այսպես, քանի տասնյակ տարիներ վո՛չ մի անուն չի արձանագրված նրա թղթերում...

Յեվ քանի քանի անանուն հերոսներ բորբոսնել են, անարև ժգլել:

.....

Ալեքսանդրովսկի Ռեկին...

Ո՛ր դաժան, դաժան, զաղտնախորհուրդ անկյունը բերդի:

Յեղել է, փերել է, տարել է, կորսվել է, չ'կա հիմա:

Համր ու մռայլ, իրար հաջորդող և վո՛չ մի կամերա չառավ եղ մասին վոչինչ: Լճու շատ չճու եյին հաստ սլոտերը, միակ մեխված յերկաթի մահճախալը և փոքրիկ չլուսավորող պատուհանը:

Վո՛չ մի հուշ ընկածների, վո՛չ մի հիշատակ կենդանի և անանուն թաղվածների:

Քյոշքի դիմաց, Պետրովսկի ամրոցի կամերաներում, այնտեղ ուր յերբեք չի նայել արևը, այնտեղ, վորտեղից և վո՛չ վո՛ք չի տեսել յերկինքը:

Թագավորի քյոշք ու ոսարայի դիմաց, ուրկից նու շատ հաճախ, հայելաշինջ ապակիներից դիտում էր իր բերդն այն ողբերին և ուրախանում, հրճվում, անհուն հրճվում կենդանի թաղված հերոսների մահով:

Այդպես էր կամքը մեծ թագավորի, այդպես էր ցոնկանում նա:

Սիրելի Հագո!

Դու լուռ կարդում ես յերևի այս տողերը և չեմ ուզում կասկածել, վսր կըձքիդ տակը հանգիստ չէ: Անպատճառ նա սղտորվել ե հիմա և ուզում ե դուրս գալ ափերից:

Նա շատ բան ե տեսել, շատ գուլում, շատ կրակ և հիմա յեղ Պետրոպոլիտսկու պատմությունը...

Մի տեղ կենդանի յեն թաղել, տասնյակ տարիներ տանջել ու չարչարել, մյուս տեղ ամբողջ գյուղեր հենց մի քանի որում հրդեհել, կրակ տվել, մորթել, քերթել, բոլորին, բոլորին, կին, մանուկ, մայր, քույր. միասին և շատ հենց վոչխարի նման:

Յեվ դրանք ել անանուն, դրանք ել անթաղ...

Ներքի ինձ սիրելիս, վոր յես փորփրեցի քո հիշողությունը. ներքի, վոր դեռ կշարունակեմ:

Յես զիտելի, վոր մեկը լսելիս մյուսը կհիշես, չնայած այնքան հեռավորությունների վրա յեն կատարվել այդ սոսկալի վոճիրները:

Վորքան հեռու յե Պետրոպոլիտսկի բերդը (Անդոք*) սարից., վորքանհեռու յե քյոջըր Ֆոֆո**)

*) Մասիսը: **) Տավորիկ գյուղի ապառաժներից խոշորագույնը

Յերկու տեղն ել հոսել ե իզուր և անմիտ. անչափ արյուն, ճոճվել ու փետացել բողոքի բարձրացած անթիվ բռունցքներ, մարել են միևնույն ճրագները...

Մի տեղ անհավատար պայծարում, ուրիշ տեղ յերկաթե գարշապարի տակ:

Բերդի զիմացն ե կանգնած մեծամեծ թագավորների դղյակը:

Նրա գույնը մոլգ կարմիր ե, այո մոլգ կարմիր...

Յես չեմ կարող ինձ զսպել և ուզում եմ ասել քեզ. ուզում եմ հայտարարել բոլորին, վոր նրա գույնը շատ ե նման են առատ ու եժան թափված արյունի գետերին, վորոնց միջով մենք փախանք:

Դու պետք ե հաստատես, դա ճիշտ ե, նա նման ե, նրա ավազն ու քարը շաղախված են միլիոնավորների առատ թափված արյունով:

Նա շքեղ ե, նա փարթամ ե, նա փառահեղ տեսք ունի, նա անչափ գեղեցիկ ե, գեղարվեստական, գերազանցում ե քաղաքի բոլոր շենքերին, 1000 սենյակ ունի, այո հիանալի յե... բայց նա զիակաների վրա յե կառուցված, նա արյունով ե շաղախված:

Չէ՞ վոր ահա այստեղ, նրա առաջ, գեղեցիկ այս հրապարակում, վորտեղ «անմեղության» և բարության» հրեշտակն է կանգնած մի մարմարե սյունի գլխին, հենց այդտեղ, հունվարի 9-ին, Պետրոգրադի անդեն բանվորությունը դնդակահարվեց: Քանի՞ քանի՞ հայրեր ու մայրեր, վորոնք միամիտ դեռ, յեկեկ եյին քոյշքի տիրոջ «վորորմածությանը» դիմելու, ընկան արյունաթաթախ եղ սալերի վրա, մեծ թագավորի բոյոջի առաջ, նրա հրամանով կանգնեցրած «անմեղության ու բարության» հրեշտակի վրտներէ տակ:

Ո՛ր ինչ անմեղություն և ինչ բարություն...

«Բարության և անմեղության հրեշտակ թագավոր»...

Ինչո՞ւ պիտի արյունով ներկվեր և գեղեցկանար այդ քոյշքը, ինչո՞ւ պիտի արյունով լըվացվեր նրա հրապարակը...

Միթե նեվա գետի ջուրը չեր բավականացնում նրա շաղախը պատրաստելու...

Ասեցին՝ այդպես ցանկացան, այդպես կամեցան նրա տերերը...

Սիրելի Հագո՛!

Յես, մեղավորս, հարցրի են մասին, թե ինչքան է ծախսված և վճարեղից, նրա կառուցման վրա:

Ծիծաղեցին, գլուխները տարան-բերին:

— Այդպիսի թիվ չկա, այդպիսի թիվ հայտնի չէ և վոչ վոք դեռ չի հայտնաբերել:

— Բա ենքան հաշվապահներ կան մեր գրասենյակներում, ինչքան՝ համրիչներ կան նրանց սեղաների վրա, թվաբանությունը կատարելադործված գիտություն է դեռ արաբական կուլտուրայի շրջանից:

Ինչո՞ւ չեն հաշվել, ինչո՞ւ չեք հաշվում:

— Այդպիսի թիվ չգտնվեց... Թվաբանությունը չորհեց:

Հաբա այն մարդկանց թիվը, վորոնց կաշին քերթվել է, վորոնց արյունով շաղախ է պատրաստված, վորոնց ուսերին կառուցվել է...

— Այդ թիվն ել չկա...

Չկա, չկա և չկա սիրելի Հագո՛! հասկանո՞ւմ ես, չկան եղպիսի թվեր:

Դրա համար ել սիրելի Հագո՛! յես, դո՛ւ և շատերը մեզ հետ չնդունենք, վոր նա գեղեցիկ է, վոր նա շքեղ է, աննվաճ է և ուրիշ-ուրիշ նման գովասանքներ:

Յես գովաբանեցի, յես ինքս ասեցի, բայց դա սո՛ւտ է. թող յես լինեմ ստախոս:

Դրա համար եր, վոր Իվանը Հոկտեմբերին քիչ եր մնացել հրդեհեր, ողը ցնդեցներ, բայց չենինը դեմ եր:

— Թող մնա... Թող զան սերունդները և տեանեն իրենց պապերի արյունից, արցունքներից և անլուր տանջանքներից կերտված, թագավորների ապարանքը:

— Ճիշտ ե... Թող մնա, Թող մնան,— ասեց Իվանը, ասենք և մենք ու հանգցնենք մեր կրքերը:

Յեվ նա մնում ե:

Սև, դաժան որերի անփառունակ դոյակը:

*
**

Հազո ջան!

Յես հազիվ կարողացա քեզ պատկերացնել քյոշքի արտաքինը: Յես հիմա մտնում եմ ներս: Դժվարանում եմ սկսել:

Խնչպե՞ս սկսեմ, վորից, վճր կարգով, վոր կարողանամ պատկերացնել քո առաջ այն «սրբազան դրախտ»-ը, վորի մասին ենքան շատ պատմում եր մեր գյուղի Տեր-Սողոմոնը:

Դու հիշում ես, չե՞, Մեծ-Նանի հեքյաթները թագավորների, նրանց քյոշքի ու սարայների ու գանձերի մասին: Այ՛, վերհիշիր և նրանք թող ուղեկցեն իմ նկարագրության և դու հեշտությամբ կհասկանաս ինձ:

Դու յերեակայում ես քո գյուղացուն Ալեքսանդր յերկրորդ կայսրի կաբինետում: Մի

վախենա և մի կասկածի. միայն հավատա, վոր դա ճշմարտություն ե:

Այդ իհարկե անհասրին. կլինե՞ր, ցնդաբաբանություն, մի յերազ են ժամանակ, բայց հիմա՝ վոչ, դու ել յեթե դաս եստեղ, կարող ես մտնել. որակա՞ն քանի՞, քանի՞ գեղացիներ ու բանվորներ մտնում, յեղում են ահարկու թագավորների, լսում ես, Ռսի թագավորների քյոշքը:

Հիմա հավատացիր անպատճառ. դու ինձ կհասկանաս, դու ինձ կհավատաս:

Յեվ այսպես. յես կանգնած եմ ժանդարների ժանդարմ— Ալեքսանդր կայսրի սեղանի առաջ:

Այս սեղանի վրա յե հրամաններ արձակել ու ստորագրել այդ գաղանք:

Ահա նրա գրիչը, ահա աջ կողմում որացույցը: Վերջին անգամ նա բացվել ե իր սեփական ձեռքով 1881 թվի մարտի 1-ին:

Այդպես ել մնացել ե: Նա եդ որ ել տուն չի վերադարձել:

— 1881 թվի մարտի 1-ին, հեղափոխականները նրա վրա բոմբ գցեցին,— մտնում ե պատմությունը. նրա վորդին հենց այդ որը կանգնեցրել ե ժամացույցը. ահա նա, կանգնած այդ որվանից:

Դրանք չեն զարդարում, ավելի ճիշտ, լեց-
վել են, կուտակվել են: Մենյակներ կան, վոր
հատկապես դրանք են ապրում միայն: Հաշիվ
վոր մեկն է, հաշիվ չկա, վոչ էլ կարգ, հերթ:
Պատերը չեն յերևում, նրանք կորսվել են «զաբ-
դարանքների» և հայելիների ծովի մեջ: Մեջը
մտնես, մեկ Հագոյի տեղ, հազար Հագո կերևի:

«Ամենագեղեցիկ» զարդարանքները, դրանք
հաստամուռթ, հաստավիզ ու կարմրաքիթ իշ-
խաների, իշխանուհիների, կնյազների, գեներ-
ալների, վսեմափայլ թաղավորների, նրանց
պապուկ, քեռուկ, խնամուկ, մոքոր, հոքորների և
վերջը ամբողջ թախումի նկարներն են: Չեն մո-
ռացված դրանց կողքին և նրանց շնորի պատ-
կերները:

Ճաշակի մասին հարցրինք, ասին թե՝—եդ-
պես եր թագավորսկան «ճաշակը»...

Լավ, ընդունենք:

«Թագավորական ճաշակը»...

Բայց նույն այդ պալատի դիմաց բարձրա-
նում է Պետրոպոլիսի բերդը:

Ժողովրդի լավագույն զավակների, հեղա-
փոխության զինվորների գերեզմանը:

Դա էլ «թանգավորական ճաշակ» է:

*
*
*

Սիրելի Հագո!

Շտապում եմ հասնել քո մաքերին:

Յես զգում եմ, վոր նրանք սկսվել են բոր-
բոքվել, ընդարձակվել և առաջ մղվել:

Որերը, վորպես պայծառ լուսարձակ, ճա-
ռագայթել են յերբեմնի խոնավ մաքերիդ ծալ-
քերում և հիմա լույս է այնտեղ, լույս արև:

Ուրախ եմ, անհուն ուրախ, վոր վոչ աստ-
ծու և վոչ թագավորի «ամենագոր» կարողու-
թյանց և ուժի մասին, հավատի նշույլ անգամ
չի մնացել քո մեջ:

Ուզում եմ ուրախության մի յերգ յերգել,
ենքան բարձր, բարձր, վոր բոլորը լսեն. նրա
համար, վոր եդ «սուրբ» զորությունները տեղ
չունեն քո լուսավոր մաքերում:

Ձե՛ վոր դեռ յերեկ եր, յերբ դու ջերմե-
ռանդ եյիր, յերբ դու հավատում եյիր ինչ վոր
ուժերի, ինչ վոր մարդկանց:

Յես մանուկ եյի, բայց պայծառ հիշում եմ
քո ենքան վառ հույսերը, ենքան սպասումները...

Յես չեյի հասկանում, բայց հիմա հասկացա.
վորքան իզուր եր քո հավատը, քո հոյակապ:
Ախ բոլորն եյին են որերին մանուկ դառել ինձ հետ,
բոլորը մանուկ հույսերով ու սպասումներով ե-
լին լեցվել:

Այն 1914—15 թվականներին երբ Այնտեղ,
մեզ մոտ, լեռներում, Անդոքի փեշերում:

Դու ջերմ հավատում եյիր, դու սպասում
եյիր միշտ, դու շարունակ կրկնում եյիր.

— Մի քիչ ել համբերենք, մի քիչ ել դիմա-
դրեն մեր աղերքը և Ռուսը կհասնի: Ռուբեն
փաշեն անթել հեռագիր ե ստացել: Անդրանիկը
գալիս ե ռաների առաջն ընկած. մենք կազատ-
վենք, մենք կփրկվենք, Ռսի թագավորն ապրած
կենա:

Հէյ վախ...

Դու ջերմ հավատում եյիր... դու աղոթում
եյիր...

Բայց իզո՞ւր... իզո՞ւր և իզո՞ւր:

Ռսի թագավորը բիլիարդ եր խաղում եր
որերին, յերբ «անթել հեռագիրը» չեկավ, յերբ
թագավորի զորքերը վորպես թե նահանջեցին
Բլանուխից, յերբ Ռուբեն փաշան թողեց մեզ
բոլորին և իր «կարիճներով» փախավ Քանա սա-
րերով, ազատվեց, վոր հետո, «ազատ և անկախ»
Հայաստանի» մինիստր դառնար և նորգար «հաս-
նեք» և «ազատություն» բերեք մեզ:

Ո՞ր ինչ ցնորք... ինչ խաբեբայություն...
մեր արյան գնով:

Մյուս ուր մեր լեռներից՝ գլգլան ջրերի

տեղ արյուն եր հոսում... մյուս ուր մեր ծառ-
ու ծաղիկունք աշունք մտան և վայրի քուվիններն*)
անդամ, տեղ չգտան մեր յերկրում...

Հավատա՞ ինձ սիրելիս, վոր նա մեր գոյու-
թյան մասին չեր լսել, վոչ մի «անթել հեռագիր»
չեր պատրաստվել ուղարկելու և վոչ մի «կար-
գադրություն» չեր արել մեր մասին:

Հավատա՞ Հագո! վոր նրա «հաղթական»
զորքերը մեր «գեղեցիկ» աչքերի համար չեյին
ուղարկվել և վոչ ել «հայ ազգի» սիրուն.

Հավատա՞ սիրելիս!

Յես ել չեմ նայում: Իմ աչքերը հոգնել են:
Միայն լուռ լսում եմ, պատմությունն ենքաւ-
յերկա՞ր ե... լուռ... միալար... կոշմար:

Ահա վերջապես բացվում են այն սհնյակ-
ները, վորտեղ անցկացրել ե իր մետաքսե կյան-
քը, ինքը—Նիկոլայ թագավորը:

Իհարկե դու կզարմանաս թե ինչպես եմ
զսպում ինձ, ինչպես եմ կարողանում ինձ վրա,
բայց ինչպես ուզում ես պատկերացրու. քո
գյուղացին Նիկոլայի սհնյակներումն ե, նայու-
մ ե, տեսնում ե, զգում ե: Ո՞ր ինչքան դժվար ե
Հագո, այս բոլոյիս շալակել ձեր բոլորի զգա-
ցումները, հեղեղել իմ յերակները ձեր բոլորի
տանք, վրիժառու արյունով:

*) վայրի այծ

Դժվար ե, բայց տանում եմ՝ պիտի տանեմ:

Հստակ եմ լինու, պատմում եմ... Այստեղ նրա առաջին քարտուղարն եր նստում, այստեղ յերկրորդը, այստեղ առաջին հավատարմատարը, այստեղ մյուսը: Այս սենյակում նա ընդունում եր արտասահմանի հյուրերին, այս մյուսում հյուպատոսներին, ահա այստեղ ել վերջապես իր միջնորդներին. ահա նրա «բիլիարդխանոցը»:

Նիկոլան շատ եր սիրում բիլիարդ խաղալ. մասնավորապէս եր ուրերին, յերբ գետերն արշունաներկվում եյին, յերբ տնօրէնի գույնը կարմրում եր: Նա «շատ եր ատում» նման յեղանակները և բիլիարդով մոռացնել եր ուզում տալ. »

Հստակ եմ և շտապում եմ հասնել:

Ահա այս թռչուններն ել, կովկասյան լեռներից են. Վարանցով—Դաշկովն ե նվիրել: Նիկոլային դուր եր յեկել Կովկասն իր բնութայնով և բնական հարստութիւններով, միայն դուր չեր յեկել նրան բազմաազդ կովկասյան ժողովուրդը, վորն իր ազգային դպրոցն ե ուզում ունենալ, իր մայրենի լեզուն չի ուզում մոռանալ:

Եգ մեկը հեշ դուր չեր զալիս նրան և հարկաւոր միջոցների նա դիմել եր և դիմում եր եդ ուղղութեամբ...

Պատմութիւնը յերկար ե, յես լսում եմ ուղեւ բացվում են դռներ, դեռ չի վերջանում... Վերջ չկա ինչ ե...

Ինչո՞ւ համար... Ո՞ւր համար, միթե այդքան շատ բնակվողներ են յեղել...

— Չե, — պատասխանում են, մարդկանց թվի հետ կապ չունի. եդպես եր, թաղավորաց՝ ճաշակ եր...

Ու ելի շարունակում ենք անցնել ու ելի «ճաշակի ցուցահանդես» ու ելի պապղում են, շղարշում են, շողշողում մետաքս հագած սենյակները և լիբը, լիբը, տեղ չկա, բողոքում են:

Ստիպված ընդունում ես, վոր ել վոչ մի տուն բան չի մնացել, բոլորից թալանել են, գրավել, բերել եստեղ դիզել:

Ահա թե ինչո՞ւ մարդկանց թվի հետ վոչ մի կապ չունի եստեղ «բնակարանային» հարցը:

Հաղիվ տեղավորվել ե ամենահսկա թալանն ու ավարը:

Յես քեզ սկզբից ասի, վոր սա իմ և քո ապրած և գիտեցած աներից չե. այս/տունը նման չե այն շատ տներին, վորոնք մեզ ծանոթ են, հարազատ, վորոնք մեզ հետ կարող եյին փոխ-չել անգամ լեռները:

Հէյ դի.դի...

Այստեղից պիտի խփվեր Ռուբեն փաշային «անթել հեռագիր», այս քյոշքից ելիր դու սպասուած «ազատութիւն», «ոգնութիւն» և «խայի Սայաստան»:

Դու մենակ չեյիր, շատերն եյին, բոլոր... բոլոր Հագոները:

Յեւ բոլորով հավատում եյինք, սպասում...

— Ռսի թագավորի զորքերը կգան մեզ ազատելու, Ինդլիդն ու Ֆրանցուզն ել են մեկ թարաֆից:

Յեթե յես թմբկահար լինեյի, հիմա ուժգին կխփեյի թմբուկին, ձայն կբարձրացնեյի, հաղթութեան ձայն: Յեթե մի պղնձե որկեստը լինեյի, պղնձե ուժգին վորոտում կանեյի, կբարձրանայի ինտերնացիոնալ յերգելու, ո՞ ուրախութիւն, ցնծութիւն, հրճմանք, ել դու չես հավատում, ել չենք հավատում, չեն հավատում շատ և շատ Հագոներ, ել չկան քեզ, նրանց, մեզ համար, վոչ աստված, վոչ թագավոր և վոչ ել Ռուբեն փաշա:

* *

Յես այլևս չեմ ուզում դիտել, առանց դիտելու գիտեմ, թե ինչ պիտի գա, ինչ պիտի

հաջորդի նախորդ տեսարանին և այդպես շարունակ:

Յես լսում եմ, պատմում ե, պատմում ե և հանկարծ մի հայտարարութիւն... մի նախադասութիւն... տյնպես սո՛ւր, շատ սուր ծակեց, անիրավ ծակեց իմ ախանջը, մի հսկա քարի նման, ընկավ իմ ուղեղին:

Յես շատ անքաղաքավարի կերպով ճեղքեցի իմ առաջ խմբվածներին և առաջ անցա:

Շատերը զարմացան:

— Անվայել վարմունք ե:

Բայց յես վոչ վոքի չբացատրեցի պատճառը, չուզեցի հայտարարել, վոր յես մեղավոր չեմ, վոր յես ուզեցի ավելի մոտիկ տեսնել են կարսի գորգը, վորի մասին խոսք յեղավ, լավ լսել կարսի գորգի մասին:

Յեթե յես վոչ վոքի չբացատրեցի վոչինչ, քեզ անպատճառ պիտի հայտնեմ, պիտի գրեմ: Դու ամենից գուցե լավ ես հասկանում սիրելի Հագո!

Կարմիր եր այդ մեծ, թանկագին գորգը... Կարմիր, շատ մուգ կարմիր... Նա հիմա ել փռված ե Նիկոլայ թագավորի ննջասենյակում:

— Թանկագին նվեր ե, գեղեցիկ նվեր ե,

Թագավորական նվեր ե Նիկողայի ծննդյան տա-
րեդարձին նվիրված:

— Իսկ վճիռ Թագավորն ե նվիրել:

— Թյուրքած Սուլթանը...

Յեւ դրանից հետո, վոչինչ չլսեցի, ու հո-
ւովվեցին իմ գլխում ինչ վոր բառեր միայն, հո-
ւովվեցին յերկար, յերկար...

Կարսի գորգը... Սուլթանի... նվեր... են ել
Թանկագին... ռուսաց մեծին... իր ձծնդ... և
անպատճառ մոռց կարմիր...

Դա գուցե պատահականությունն ե, գուցե
ընդունված ե Թագավորը Թագավորին եղպիսի
նվեր ուղարկի, գուցե կարմիրը գույների Թա-
գունինն ե, կամ մի ուրիշ գուցե...

Բայց, վոչ, վոչ հազար անգամ վոչ, դա սը-
խալ ե... և...

Ուզեցի բարձրաձայն ըզգովել, ուզեցի հայ-
տաբարել թե ինչով ե ներկված, բայց... չեղավ...
Կուլ տվի... արձանացա... կորցրի տեղս... հետ
դառա և չնայեցի յել:

Ախար չե՞ վոր եզ յերկու Թագավորները
խրար թշնամիներ եյին, մեր դաշտերն ու լեռ-
ները դարձրին իրենց կուլի դաշտ, հազար-հա-
զար մարդիկ եյին իրար դեմ հանել, արյոճն,
արյոճն, արյոճն կծծեյին իրարու...

Յեւ հիմա նվեր իրար, Թանկագին և այն ել
ինչով ներկած...

Դու հիշում ես Հասանին, և նրա յեղբորը-
ն մեր հարևան թյուրք գյուղացիներին, նրանք,
վոր որվա հաց չուներին, նրանք մեզանից խեղճ
եյին և ինչքան քոված որեք եյին անցկացնում:
Քանի քանի աղա ու փաշա նրանց մեջքին մըտ-
րակ չեր իջեցնում:

Յեւ վերջն ել քշին տարան ասկյար, յանի
թե ոսի դեմ ու «կուլ մանուկ» հետո, ընկան
Հասան-Ղալայի կռիվներում:

Ինչ եր յեղել, ինչո՞ւ համար, ո՞ւմ համար,
վոչ նրանք իմացան, վոչ դու վոչ նա:

Հիշիր մեր քրվա Բրահիմին, նա, վոր սար
բարձրացնելիս վոչխարները, սիրում եր նստել
մի բարձր ժելի գլխին ու բարձր, բարձր կամ
յերգում եր, կամ սրնգում «Դարդո, հեյ դարդո»
չոբանի յերգը:

Նա ամբողջ իր սիրտը քանդում եր այդ
յերգի հետ, իր ամբողջ դարդերը տալիս եր
սրնգին: Իսկ ինչքան դարդ ցանք նա...

Կուլի սկզբներին ենքան եր մելամաղձուտ
նվագում, ենքան տխուր եր նրա «Դարդոն»:

Եդ են որերին եր, յերբ նրա աղան, պատ-
րաստվում եր հարձակվելու մեր գյուղի վրա:

Բրահմին սրինգը ավելի զիւ եր հնչում,
ավելի բարձր եր նա կանչում և կարծես թե,
նախազգում եր մեր քերվան, վոր պիտի կատար-
վի սոսկալին, վոր նրա և մեր սիրած սարերը,
արյունով են ներկվելու...

Հէյ, հէյ Դարդո՛ւ...

Նա յեւ ընկավ իր աղալի համար մեր դեմ,
իւր զնդակները յերկինք արձակելիս:

Յես այնքան լավ եմ հիշում, դու յերբ լսե-
ցիր եղ մասին, այնպես ցավեցիր, ինչպես ցա-
վում եյիր յերբ քո Գեոյին մորթեցին:

Մենակ Բրահմին չնկավ, մենակ Հասոն չը-
մնաց անթաղ և մենակ Գեոն չմորթվեց:

Շատերը, շատ շատերը, միլիոններ թափե-
ցին եժան արյուն...

Վոր Սուլթանի գորգը մուգ կարմիր ներ-
կվեր, վոր ռուսաց կայսրը հավաներ...

Հէյ դարդո՛ւ, դարդո՛ւ, Բրահմին դարդո՛ւ, Հա-
սանի դարդո՛ւ, Գեոյի դարդո՛ւ...

Վոր Սուլթանի նվերը կարմիր, վոր Ռսի
թագավորը հավներ.

.
.

Սիրելի Հագո՛ւ!

Զգիտեմ ինչո՞ւ, ինձ թվում ե, թե քո աչ-
քերը արդեն թրջվել են հիմա:

Ներիր ինձ, յես հիմա դուրս կգամ այս
դաժան ապարանքից, վորտեղ ամեն ինչ արյու-
նով ե ներկված և արյունով կերտված:

Յես դուրս եմ գալիս և պիտի զնամ այսօր,
անպատճառ պիտի զնամ Սմոյլնի:

Այնտեղ ուր դժվել ե ազատության ուղին,
ի՛ժ, քո և ուրիշ միլիոնների:

Ո՛ր, յեթե իմանային քոջքի տերերը, վոր
Հագոյի գյուղից ազատված ինչ վոր պատա-
նի, «համարձակվել» ե, վոչ թե միայն ազատ-
վել, այլ և նրանց «անառիկ» քոջքը մտնել...

Յեթե իմանային...

Լենինգրադ—Մոսկվա

1926 թիվ

34874

4122 10 400.